

श्रीमद् भागवत का यह सार
भगवद् भक्ति ही आधार

श्रीमद्भागवत रसिक कुटुंब गजेन्द्र मोक्ष

जब विपत्ति हो अपरोक्ष
तब तारता है गजेन्द्र मोक्ष

नारायणं(न्) नमस्कृत्य, नरं(ञ्) चैव नरोत्तमम्।
देवीं(म्) सरस्वतीं(वँ) व्यासं(न्), ततो जयमुदीरयेत्

नामसङ्कीर्तनं(यँ) यस्य, सर्वपापप्रणाशनम्।
प्रणामो दुःखशमनस्, तं(न्) नमामि हरिं(म्) परम्

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्
अष्टमः(स) स्कन्धः
अथ तृतीयोऽध्यायः

श्री शुक उवाच

एवं(वँ) व्यवसितो बुद्ध्या, समाधाय मनो हृदि।
जजाप परमं(ञ्) जाप्यं(म्), प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम्॥ (1)

प्राग् + जन्मन् + यनु + शिक्षितम्

गजेन्द्र उवाच

ॐ नमो भगवते तस्मै, यत एतच्चिदात्मकम्।

पुरुषायादिबीजाय, परेशायाभिधीमहि ।। (2)

एतच् + चिदात् + मकम्, पुरुषाया + दिबीजाय, परेशाया + भिधीमहि

यस्मिन्निदं(यँ) यतश्चेदं(यँ), येनेदं(यँ) य इदं(म्) स्वयम्।

योऽस्मात् परस्माच्च परस्-तं(म्) प्रपद्यँ स्वयम्भुवम् ।। (3)

यस्मिन् + निदं(यँ), परस् + माच्च, स्वयम् + भुवम्

यः(स्) स्वात्मनीदं(न्) निजमाययार्पितं(ङ्),

क्वचिद् विभातं(ङ्) क्व च तत् तिरोहितम्।

अविद्भृक् साक्ष्युभयं(न्) तदीक्षते,

स आत्ममूलोऽवतु मां(म्) परात्परः ।। (4)

स्वात्म + नीदं(न्), निज + माययार् + पितं(ङ्), अविद् + धृक्,

साक्ष्यु + भयं(न्), आत्म + मूलोऽ + वतु

कालेन पञ्चत्वमितेषु कृत्स्नशो,

लोकेषु पालेषु च सर्वहेतुषु।

तमस्तदाऽऽसीद् गहनं(ङ्) गभीरं(यँ),

यस्तस्य पारेऽभिविराजते विभुः ।। (5)

पञ्चत्व + मितेषु, कृत्स् + नशो, तमस् + तदाऽऽसीद्, पारेऽ + भिविराजते

न यस्य देवा ऋषयः(फ्) पदं(वँ) विदुर्-

गन्तुः(फ्) पुनः(ख्) कोऽर्हति गन्तुमीरितुम्।

यथा नटस्याकृतिभिर्विचेष्टतो,

दुरत्ययानुक्रमणः(स्) स मावतु ।। (6)

गन्तु + मीरि + तुम्, नटस्या + कृतिभिर् + विचेष्टतो, दुरत्यया + नुक्रमणः(स्)

दि॒दृ॒क्ष॒वो य॑स्य पदं(म्) सुमंगलं(म्),
विमु॒क्तसं॒ज्ञा मु॒नयः(स्) सुसाधवः ।

चरन्त्यलोकं॑ व्रतम॑व्रणं(वँ) वने,
भूतात्मभूताः(स्) सुहृदः(स्) स मे गतिः ॥ (7)

विमुक्त + संज्ञा , चरन्त्य + लोक + व्रत + मव्रणं(वँ), भूतात्म+ भूताः(स्)

न वि॒द्यते य॑स्य च ज॑न्म कर्म वा,
न नामरूपे गुणदोष एव वा ।
तथापि लोकाप्ययसंभवाय यः(स्),
स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति ॥ (8)

लोका + प्यय + संभवाय , तान् + यनु + काल + मृच्छति

तस्मै नमः(फ्) परेशाय॑, ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये ।

अरूपायोरुरूपाय, नम आश्चर्यकर्मणे ॥ (9)

ब्रह्मणेऽ + नन्त + शक्तये ,

अरूपा + यो + रुरूपाय

नम आत्मप्रदीपाय, साक्षिणे परमात्मने ।
नमो गिरां(वँ) विदूराय, मनसश्चेतसामपि ॥ (10)

मनसश् + चेतसामपि

सत्त्वेन॑ प्रतिल॑भ्याय, नैष्कर्म्येण विपश्चिता ।
नमः(ख्) कैवल्यनाथाय, निर्वाणसुखसं(वँ)विदे ॥ (11)

नैष् + कर् + म्येण, कैवल्य+ नाथाय ,

निर्वाण + सुख + सं(वँ)विदे

नमः(श्) शान्ताय घोराय, मूढाय गुणधर्मिणे ।
निर्विशेषाय साम्याय, नमो ज्ञानघनाय च ॥ (12)

निर् + विशेषाय

क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्यं(म), सर्वाध्यक्षाय साक्षिणे ।
पुरुषायात्ममूलाय, मूलप्रकृतये नमः ॥ (13)

सर्वा + ध्यक्षाय, पुरुषा + यात्म + मूलाय

सर्वेन्द्रियगुणद्रष्ट्रे, सर्वप्रत्ययहेतवे ।

असताच्छाययोक्ताय, सदाभासाय ते नमः ॥ (14)

सर्वेन्द्रिय + गुण + द्रष्ट्रे, सर्व + प्रत्यय + हेतवे,

असताच् + छाय + योक्ताय

नमो नमस्तेऽखिलकारणाय,

निष्कारणायाद्भुतकारणाय ।

सर्वागमाम्नायमहार्णवाय,

नमोऽपवर्गाय परायणाय ॥ (15)

नमस्तेऽ + खिल + कारणाय, निष्कारणायाद् + भुत + कारणाय

सर्वा + गमाम्नाय + महार्णवाय

गुणारणिच्छत्रचिद्रूपपाय,

तत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय ।

नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागम-

स्वयं(म)प्रकाशाय नमस्करोमि ॥ (16)

गुणा + रणिच्छत्र + चिद्रूप + मपाय, तत्क्षोभ + विस्फूर्जित + मानसाय

नैष्कर्म्य + भावेन, विवर्जिता + गम, स्वयं(म) + प्रकाशाय

मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय,

मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय ।

स्वां(म)शेन सर्वतनुभृन्मनसि प्रतीत-

प्रत्यग्दृशे भगवते बृहते नमस्ते ॥ (17)

मादृक् + प्रपन्न + पशुपाश + विमोक्षणाय, भूरि + करुणाय, सर्व + तनुभृन् + मनसि, प्रत्यग् + दृशे

आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषु संक्तैर्-
दुष्प्रापणाय गुणसङ्गविवर्जिताय ।
मुक्तात्मभिः(स) स्वहृदये परिभावितायं,
ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय ॥ (18)

आत्मात्म + जाप्त + गृह + वित्त + जनेषु ,गुणसङ्ग + विवर्जिताय

यं(न) धर्मकामार्थविमुक्तिकामा,
भजन्त ईष्टां(ङ्) गतिमाप्नुवन्ति ।
किं(न) त्वाशिषो रात्यपि देहमव्ययं(ङ्),
करोतु मेऽदभ्रदयो विमोक्षणम् ॥ (19)

धर्म + कामार्थ + विमुक्ति + कामा ,गति + माप् + नुवन्ति, देह + मव्ययं(ङ्), मेऽद + भ्रदयो

एकान्तिनो यस्य न कञ्चनार्थं(वँ),
वाञ्छन्ति ये वै भगवत्प्रपन्नाः ।
अत्यद्भुतं(न) तच्चरितं(म्) सुमंगलं (ङ्),
गायन्त आनन्दसमुद्रमग्राः ॥ (20)

भगवत् + प्रपन्नाः , आनन्द + समुद्र + मग्राः

तमक्षरं(म्) ब्रह्म परं(म्) परेश-
मव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यम् ।
अतीन्द्रियं(म्) सूक्ष्ममिवातिदूर-
मनन्तमाद्यं(म्) परिपूर्णमीडे ॥ (21)

मव्यक्त + माध्यात्मिक + योगगम्यम् ,सूक्ष्म + मिवाति + दूर , मनन्त + माद्यं(म्)

यस्य ब्रह्मादयो देवा, वेदा लोकाश्चराचराः ।
नामरूपविभेदेन, फलव्या च कलया कृताः ॥ (22)

लोकाश् + चराचराः, नाम + रूप + विभेदेन ,फल + ग्या

यथार्चिषोऽग्नेः(स्) सवितुर्गभस्तयो,
निर्यान्ति संयान्त्यसकृत् स्वरोचिषः।

तथा यतोऽयं(ङ्) गुणसंप्रवाहो,
बुद्धिर्मनः(ख्) खानि शरीरसर्गाः ॥ (23)

यथार् + चिषोऽग्नेः(स्), सवितुर् + गभस्तयो, संयान्त्य + सकृत्, गुण + संप्रवाहो

स वै न देवासुरमर्त्यतिर्यङ्,
न स्त्री न षण्ढो न पुमान् न जन्तुः।
नायं(ङ्) गुणः(ख्) कर्म न सन्न चासन्,
निषेधशेषो जयतादशेषः ॥ (24)

देवा + सुर + मर्त्य + तिर्यङ्, जयता + दशेषः

जिजीविषे नाहमिहामुया कि-
मन्तर्बहिश्चावृतयेभयोन्या।
इच्छामि कालेन न यस्य विप्लवस्-
तस्यात्मलोकावरणस्य मोक्षम् ॥ (25)

नाह + मिहा + मुया, मन्तर् + बहिश्चा + वृतये + भयोन्या, तस्यात्म + लोका + वरणस्य

सोऽहं(वँ) विश्वसृजं(वँ) विश्व-मविश्वं(वँ) विश्ववेदसम्।
विश्वात्मानमजं(म्) ब्रह्मं, प्रणतोऽस्मि परं(म्) पदम् ॥ (26)

विश्वात् + मान + मजं(म्)

योगरन्धितकर्माणो, हृदि योगविभाविते।
योगिनो यं(म्) प्रपश्यन्ति, योगेशं(न्) तं(न्) नतोऽस्म्यहम् ॥ (27)

योग + रन्धित + कर्माणो, नतोऽस् + म्यहम्

नमो नमस्तुभ्यमसह्यवेग-
शक्तित्रयायाखिलधीगुणाय।
प्रपन्नपालाय दुरन्तशक्तये,
कदिन्द्रियाणामनवाप्यवर्त्मने ॥ (28)

नमस् + तुभ्य + मसह्य + वेग , शक्ति + त्रयाया + खिलधी + गुणाय
दुरन्त + शक्तये , कदिन्द्रि + याणा + मन + वाप्य + वर्त्मने
नायं(वँ) वेदं स्वमात्मानं(यँ), यँच्छक्त्याहं(न)धिया हतम्।
तं(न) दुरत्ययमाहात्म्यं(म), भगवन्तमितोऽस्म्यहम् ॥ (29)

स्व + मात्मानं(यँ), यच् + छक्त्या + हं(न)धिया
दुरत्यय + माहात्म्यं(म), भगवन्त + मितोऽस् + म्यहम्

श्रीशुक उवाच

एवं(ङ्) गजेन्द्रमुपवर्णितनिर्विशेषं(म्),
ब्रह्मादयो विविधलिङ्गभिदाभिमानाः।
नैते यदोपससृपुर्निखिलात्मकत्वात्,
तत्राखिलामरमयो हरिराविरासीत् ॥ (30)

गजेन्द्र + मुपवर्णित + निर्विशेषं(म्), विविध + लिङ्ग + भिदा + भिमानाः
यदो + पससृपुर् + निखिलात् + मकत्वात् , तत्रा + खिला + मरमयो, हरिरा + विरासीत्

तं(न) तँद्वदार्त्तमुपलभ्य जगन्निवासः(स्),
स्तोत्रं(न्) निशम्य दिविजैः(स्) सहसं(म्)स्तुवँद्भिः।
छन्दोमयेन गरुडेन समुह्यमानंश्-
चक्रायुधोऽभ्यगमदाशु यतो गजेन्द्रः ॥ (31)

तद् + वदार्त्त + मुपलभ्य, जगन् + निवासः(स्) ,सह + सं(म्)स्तु + वद्भिः
समुह्य + मानश् ,चक्रा + युधोऽभ्य + गमदाशु

सोऽन्तः(स)सरं^{*}स्युरुबलेन गृहीत आर्त्तो,
दृष्ट्वा गरु^{*}त्मति हरिं(ङ्) ख उपात्तच^{*}क्रम्।
उत्क्षि^{*}प्य साम्बुजकरं(ङ्) गिरमाह कृच्छ्रान्-
नारायणाखिलगुरो भगवन् नमं^{*}स्ते ॥ (32)

सोऽन्तः(स) + सरस् + युरु + बलेन , उपात् + तचक्रम्
साम्बुज + करं (ङ्), नारायणा + खिल + गुरो

तं(वँ) वीक्ष्य पीडितमजः(स) सहसावतीर्य,
संग्राहमाशु सरसः(ख) कृपयोज्जहार।
ग्राहाद् विपाटितमुखादरिणा गजेन्द्रं(म्),
सं(म्)पश्यतां(म्) हरिरमूमुचदु^{*}स्त्रियाणाम् ॥ (33)

सहसा + वतीर्य , कृपयोज् + जहार, विपाटित + मुखा + दरिणा
हरिरमू + मुचदुस्त्रि + याणाम्

इति^{*} श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहं(म्)स्यां(म्)
सं(म्)हितायामंष्टमंस्कन्धे गजेन्द्रमोक्षणे तृतीयोऽध्यायः ॥

ॐ पूर्णमदः(फ्) पूर्णमिदं(म्)पूर्णात्पूर्णमुद^{*}च्यते
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

ॐ शान्तिः(श्)शान्तिः(श्)शान्तिः ॥